

ارائه راه‌های حفظ، تقویت و نشر ارزش‌های دفاع مقدس

امیره اصل عموری^۱

مریم مهری^۲

استاد راهنما: مهناز آبولافی^۳

چکیده

حفظ و نشر دستاوردهای عظیم و شکوهمند داخلی و بین‌المللی هشت سال دفاع مقدس از فرایض غیر قابل انکار است. پس از گذشت ۳۰ سال از پایان جنگ تحمیلی، مهمترین و فوری‌ترین رسالت منادیان ارزشهای دفاع مقدس، این است که ماهیت واقعی این جنگ را به دور از هر گونه مبالغه و گزافه‌گویی و بر اساس یک ارزیابی منصفانه و واقع‌بینانه درک نموده و سپس به ترویج ارزشهای آن بپردازند. با فاصله گرفتن از سالهای اولیه پس از پایان جنگ و نیز آگاهی از کم‌نتیجه بودن شیوه‌ها و ابزارهای سنتی روایت جنگ، بدیهی است که راوین جنگ ایران و عراق، برای ایفای نقشی فعالتر و اثر بخش‌تر از گذشته، نیازمند بهره‌گیری از شیوه‌ها و ابزارهایی هستند که روایت آنان از جنگ مورد قبول نسلهای جدید واقع شود. در این مقاله که به روش کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از منابع تالیف شده در زمینه دفاع مقدس جمع‌آوری شده است هدف بیان راهکارهایی جهت حفظ و نشر ارزش‌های دفاع مقدس می‌باشد.

کلید واژه‌ها: ارزش، روایت، دفاع مقدس

^۱ . معاون آموزشی حوزه کوثر خرمشهر/ طلبه سطح ۳ رشته تفسیر علوم قرآن /مرکز آموزش‌های غیر حضوری قم.

^۲ .معاون پژوهش حوزه کوثر خرمشهر/فارغ التحصیل رشته تفسیر و علوم قرآن/مرکز آموزش‌های غیرحضوری قم.

^۳ .سطح چهارم، رشته تفسیر تطبیقی.

مقدمه

جنگ ایران و عراق یکی از اتفاقات تاثیرگذار و مهم تاریخ معاصر ایران است. یکی از دغدغه های اساسی سیاستگذاران جمهوری اسلامی طی سالیان اخیر، چگونگی انتقال ارزشهای حاکم بر دفاع مقدس به جامعه و خصوصاً نسل جوان بوده است.

در شرایط کنونی که قریب چهل سال از آغاز و سی سال از پایان جنگ می گذرد، این مساله که واگویی و روایت این رخداد عظیم تا چه اندازه در باورهای نسل های فعلی و آتی کشور اثرگذار بوده است، برای سیاستگذاران عرصه فرهنگی کشور کماکان دارای اهمیتی جدی می باشد.

سوال انجاست که برای حفظ و نشر این ارزشهای مهم از چه راهکارهایی می توان استفاده کرد و آیا گذشت زمان و تحولات سیاسی اجتماعی پس از جنگ و بهره برداریهای ناروا از آن و اتخاذ سیاستهای تبلیغاتی مقطعی از این پدیده، موجب بی اعتنایی نسل جوان به آن شده و یا اینکه با بازنگری در شیوه های بازتولید و روایت آن می توان از ارزشهای حاکم بر جامعه ایرانی در دوران جنگ به عنوان یک منبع قدرتمند تولید و تکثیر هویت بهره گرفت؟

اگر فعالان فرهنگی، روایتگران جنگ ایران و عراق، مسئولان نظام و سیاستگذاران کلان کشور حفظ و نشر ارزشهای دفاع مقدس را در اختیار نخبگان فکری و نخبگان ایزاری (فعالان) قرار دهند به سهولت خواهند توانست علاوه بر تبیین روشهای حراست از ارزش ها دفاع مقدس به تأمین اصلی ترین خواسته خود که انتقال باوراننده و نه انگیزاننده یا وادارنده ارزشهای دوران دفاع مقدس به نسلهای فعلی و آینده کشور است، دست یابند.

کارهای پژوهشی و تألیفی بسیاری تا کنون در ابعاد گوناگون سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی دفاع مقدس انجام شده است. برخی از مراکز مانند بنیاد حفظ آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس، دفتر ادبیات و هنر مقاومت حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز حفظ آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس نیروی زمینی سپاه، بنیاد شهید انقلاب اسلامی و... در تلاش گسترده ای خاطرات، دست نوشته ها، وصیت نامه ها، زندگی نامه های رزمندگان اسلام را به صورت صدها جلد کتاب ارزشمند منتشر کرده اند از جمله: کتاب «عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس» از آقای علی تقی زاده اکبری، کتاب «راهکارهای حفظ و نشر ارزشهای دفاع مقدس» از آقای «محمد خطیبی کوشک» و...

در این پژوهش پس از مفهوم شناسی واژگان کلیدی به بیان اهمیت حفظ و نشر آثار و ارزش های دفاع مقدس، ویژگی های دفاع مقدس، نقش معنویت و امدادهای غیبی در ارزش های دفاع مقدس و در نهایت راههای نشر و تقویت و بیان راهکارهایی در این زمینه پرداخته می شود.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- مفهوم لغوی و اصطلاحی «ارزش»

واژه ی «ارزش»، از مصدر «ارزیدن» گرفته شده است. این لغت در کاربرد اصطلاحی، تعاریف متعددی دارد که نزدیک ترین آن ها چنین است: «ارزش عبارت است از بار معنایی خاصی که انسان به برخی اعمال، حالات و پدیده ها نسبت می دهد و برای آن ها در زندگی خود جایگاه و اهمیت ویژه ای قائل است» (جمشیدی، ارزش و ارزش شناسی، مجله ی فرهنگ، کتاب چهارم و پنجم، ص ۳۹۱). انسان به موجب اخلاق و صفات خاصی انسان است و ارزش و شخصیت پیدا می کند. (مجله پیام زن شهریور ماه سال ۱۳۹۲ شماره ۲۵۸)

«ارزش» که در زبان اسلام از آن به «معروف» یاد شده، چیزی است که بشر با هدایت فطری اش آن را به نیکی و شایستگی می شناسد. در مقابل آن، واژه «منکر» قرار دارد که بشر با همان شناخت فطری، آن را ناشایست و ناپسند می داند. (بایدها و نبایدها، محمد حسینی بهشتی، ص ۶۸ و ۶۹). ارزش ها درونی ترین لایه های شخصیت انسان هستند، شناخت شخصیت واقعی هر کسی در گرو شناخت ارزش ها و گرایش های ارزشی او است. ارزش ها که سامان دهنده نظام رفتاری فرد و جامعه اند، بیشترین تأثیر را در کنش ها و اعمال افراد و جوامع دارند.

از این رو، ارزش ها در بعد فردی و روانی مهم ترین منبع شناخت و درک فرد از حقیقت خودند؛ چنان که از لحاظ اجتماعی مؤثرترین عواملی هستند که فرد را جامعه پذیر نموده، وی را بر آن می دارند تا خود را با هنجارها و قواعد حاکم بر جامعه هماهنگ سازد. بنابراین از سویی، آشنایی با ارزش ها نه تنها در فهم ساخت روان شناختی و رفتارهای فردی افراد اهمیت دارد، بلکه در انتقال ارزش ها به افراد نیز بسیار مهم است. از سوی دیگر، ارزش ها در شناسایی ویژگی های جوامع نیز بسیار مؤثرند و نقش آن ها در شناخت جوامع بر کسی پوشیده نیست. از این رو، ارزش ها به عنوان پدیده های اجتماعی، هم نقش اساسی در شکل گیری، پیش بینی و نظارت بر کنش ها و گرایش های افراد دارند و هم در ساختار فرهنگی جوامع عناصر محوری اند. (خطیبی کوشک، ارزش ها در دفاع مقدس، ص ۲۹)

۱-۲- مفهوم لغوی و اصطلاحی «روایت»

روایت به ساده ترین شکل عبارت است از بیان حقایق و وقایع آن گونه که بودند و رخ دادند، نه چیزی کمتر و نه بیشتر. یکی از کارکردهای روایت، هویت بخشی و انتقال ارزشهای پیشین به آیندگان است. آن دسته از مورخان دفاع مقدس که در روایت خویش این هدف را تعقیب می نمایند، قبل از هر چیز باید تبیین دقیقی از خود مقوله ارزشهای ایرانی - اسلامی دفاع مقدس داشته باشند. علاوه بر آن، این نکته را نیز باید

در نظر داشت که چون ارزشها متأثر از شرایط زمانی خویش دائماً بایستی بازتعریف شوند، آنچه که باید مدنظر باشد تاکید و ترویج اصول حاکم بر ارزشهای ایرانی - اسلامی جامعه ایرانی در آن زمان است و نه مصادیق آن. بی توجهی به این نکته اساسی در بسیاری از مواقع ممکن است به بدفهمی و سوء تفاهم منجر شود. بنابراین آنچه مهم است انتقال این پیام است که در دوران دفاع مقدس، جامعه ایرانی چگونه با باز تعریف خود و دیگری و محیطی که در آن می زیست، به تبیین جایگاه خویش پرداخت و موقعیت متمایزی نسبت به گذشته را برای خویش رقم زد. (درویشی سه تلانی، مقاله «ارزشهای دفاع مقدس در باور نسل جوان»، عضو هیئت علمی دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره))

۱-۳- مفهوم لغوی و اصطلاحی «دفاع مقدس»

واژه ی دفاع «لغتی است عربی از ماده ی «دفع» که در معانی زیر به کار می رود: «پس زدن، عقب راندن، پیش بردن، وادار کردن، موجب شدن، برانگیختن، بازداشتن و در اصطلاح «راهها و شیوه های به کار رفته برای رد حملات دشمن» است» (همان، ص ۱۵) در واقع «تدابیری که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناوری توسط یک یا چند کشور مؤتلفه اتخاذ می شود، (را دفاع) می گویند.

در فرهنگ جامعه ی اسلامی ایران، «دفاع مقدس، مبارزه ای است برای دفع هجوم دشمن و به منظور حفظ دین، سرزمین، جان، ناموس و اموال. مراد از دفاع مقدس، هشت سال ایستادگی دلیرانه ی ملت غیور ایران در برابر رژیم متجاوز عراق به فرماندهی صدام و با حمایت استکبار جهانی و صهیونیسم بین الملل و سران وابسته ی کشورهای منطقه است. مجموع مجاهدت ها، حماسه ها، پایمردی ها و فعالیت های متنوعی که ملت شریف و مسلمانان ایران و نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در طول هشت سال (۲۸۹۵ روز) در برابر تهاجم رژیم بعث عراق به خاک ایران اسلامی انجام داده است» به نام دفاع مقدس مطرح می شود. (مجله پیام زن شهریور ماه سال ۱۳۹۲ شماره ۲۵۸)

۲- اهمیت حفظ و نشر آثار و ارزشهای دفاع مقدس

رهبر معظم انقلاب اسلامی، نهضت اسلامی مردم ایران به رهبری امام خمینی(ره) و حماسه هشت سال دفاع مقدس را گنجینه بسیار غنی و ذخیره ای بسیار عظیم در تاریخ ایران، تاریخ جهان و تاریخ اسلام می دانند و انتشار آثار ادبی، اعم از خاطرات، داستان، اشعار و... درباره انقلاب اسلامی و مخصوصاً دفاع مقدس را از نظر ارائه مهمترین نشانه و حتی زمینه این وقایع یعنی انقلاب درونی و تحول شگرف در دل و جان و

فکر جوانان ایران امری ضروری و واجب برمی‌شمردند. ایشان عمل مجاهدانه جوانان پاک و مخلص این مرز و بوم در دفاع از دین و سرزمین اسلامی ایران را ناشی از نَفَس مسیحایی امام خمینی(ره) می‌دانند که فتح‌المبین حقیقی را تحول در روح و اندیشه جوانان این کشور می‌دانست، لذا ابعاد بی‌نهایت این معجزه الهی یعنی تحول درونی جوانان را دارای قابلیت فراوان بررسی، تحقیق و تولید آثار فراوان به حساب می‌آورند. ثبت، روایت و نشر خاطرات رزمندگان، آزادگان و دیگر گروه‌های حاضر در حماسه دفاع مقدس از نظر ایشان همانند رگه‌ای از مواد ذی‌قیمتی است که در معدنی یافت می‌شود و با دنبال کردن آن می‌توان به گنجینه عظیمی از آثار ادبی و روایی دفاع مقدس دست یافت، گنجینه‌ای که به تعبیر ایشان تاریخ را پربار و درس‌ها و آموختنی‌ها را پرشمار می‌کند. البته معظم‌له گاه برخی از آثار منتشره در حوزه دفاع مقدس خصوصاً خاطرات رزمندگان را مستقلاً منبعی بسیار غنی و ارزشمند که می‌توان از آن ده‌ها کتاب و فیلمنامه و زندگینامه استخراج کرد دانسته‌اند. (<https://www.farsnews.ir>).

۳- ویژگی های دفاع مقدس

دفاع مقدس از ویژگی های خاصی برخوردار است از جمله:

۳-۱- خدامحوری

پیروزی و شکست در جنگ، مرهون دو دسته از عوامل مادی و معنوی است. ارزش های دفاع مقدس، از عواملی است که خاستگاه معنوی و اعتقادی دارد و تأثیر این عوامل فراتر از عوامل غیرفیزیکی و نامحسوس است. خدامحوری حقیقتی است که بر سه مرحله ی خداشناسی، خداباوری و خداگرایی استوار است. خداگرایی محصول شناخت کامل خداوند و باور عمیق به اسما و صفات حضرت حق است و انسان خداگرا، از خود فانی می‌گردد و امور خود را به خداوند وامی‌گذارد. هنگامی که انسان به مرحله ی معرفت خداوند رسید و خداباور شد و گفتار و رفتار خود را بر پایه ی خداگرایی تنظیم کرد، با تمام وجود، نصرت الهی را در زندگی حس می‌کند. یاری خداوند از عالم فوق ماده، یعنی جهان غیب و الوهیت نازل می‌گردد و انسان را در گذر حیات پشتیبانی می‌کند. (مجله پیام زن شهریور ماه سال ۱۳۹۲ شماره ۲۵۸)

۳-۲- معادباوری

از اصول اعتقادی مجاهدان سال های دفاع مقدس، معادباوری و ایمان به جهان پس از مرگ بوده است. رزمندگان جوان و نوجوان، به سبب فطرت پاک و الهی شان از دنیای فانی، دل برمی‌کنند و با شور و شوق

حفظ و نگهداری صحنه‌های طبیعی جنگ نظیر میادین نبرد، مناطق عملیاتی، محل عبادت، سنگرهای دفاعی و مکان شهادت رزمندگان و آرایه آن به بازدیدکنندگان، از کارهای ضروری و مهم در راستای حفظ و نشر ارزش‌های دفاع مقدس است.

تجربه اعزام راهیان نور طی چند سال اخیر ثابت کرده است که صحنه‌های طبیعی نبرد، که آکنده از عطر دل‌انگیز خون شهیدان و انفاس قدسی رزمندگان است، تأثیر شگفت‌انگیزی در مردم، به ویژه جوانان دارد، تحول روحی در بازدیدکنندگان همراه با اشک عرفانی و تأثر روحانی، کاملاً مشهود است. اگر ما بتوانیم با سرمایه‌گذاری بیشتر، زمینه حضور گسترده‌تر مردم - به ویژه دانش‌آموزان و دانشجویان - را جهت بازدید از جبهه‌ها فراهم کنیم قطعاً گام بلند و ارزشمندی در جهت نشر دستاوردهای دفاع مقدس برداشته‌ایم. بهتر است مسئولان مربوط به این امر مهم بیشتر توجه نمایند. (همان، ص ۲۷)

۸- راهکارهای حفظ ارزش‌های دفاع مقدس

فضای فرهنگی کشور می‌بایست در اختیار نخبگان فکری قرار گیرد نه نخبگان ابزاری (فعالان)؛ تا بتوانند این ساز و کار پیچیده را به سامان رسانند. همچنان که در یک مقطع تاریخی از تاریخ معاصر ایران شاهد بودیم که امام راحل (رحمه الله علیه) در مقام یک نخبه فکری و فرهنگی چگونه حرکت فرهنگی‌ای را سامان دادند که ضمن هدایت جامعه به سوی تحول فرهنگی آن را از تمامی آسیب‌های موجود فرهنگی اجتماعی به سلامت برهاند و این مسیر نبود مگر از طریق روشنگری ایشان درباره مبانی معرفت دینی و ان‌هم آنچنان قدرتمند و شفاف که بدون واسطه به نظارت اجتماعی قوی ختم شد که محصول ان تضامن اجتماعی در پیشبرد اهداف مقدس انقلاب اسلامی بود. شیوه‌هایی از این دست در صورتی قابلیت اجرا دارند که اقتدار فرهنگی خود را دستکم نگیریم. بدانیم که چه داریم و چگونه باید از سرمایه‌های فکری فرهنگی خود استفاده کنیم. خودباختگی و انفعال در فرایند تحول فرهنگی محصول جهل ما به سرمایه‌های خودی است. حضرت علی در این باره می‌فرماید: «الجاهل بنفسه یكون بقدر غیره اجهل؛ یعنی آن کس که به سرمایه‌های خود جاهل است به ارزش سرمایه دیگران جاهل تر است.»

یکی از عواملی که در این مقطع فرهنگی از تاریخ انقلاب اسلامی پرداختن به آن به لحاظ مصون کردن ما از خطرات احتمالی فرایند اشاعه فرهنگی مهم و ضروری است «غرب شناسی» است. مطالعه درباره این موضوع مستلزم بر داشتن چهارگانه اساسی است:

- ۱- شفاف تر نمودن چارچوب‌های نظری در حوزه فرهنگ
- ۲- شناخت ویژگی‌های فرهنگ بومی ارزش‌های معنوی خودی و فرهنگ‌های بیگانه
- ۳- مقایسه ویژگیها و مظاهر ارزش‌های فرهنگ خودی با ارزش‌های بیگانه
- ۴- اصلاح فرهنگ و تثبیت باورها و ارزش‌های درست آن

برای تمام کسانی که به حق نگران حفظ ارزشها هستند تلاش برای پیمون این چهارگام در حوزه اندیشه و رفتار اجتماعی همان چیزی است که حامیان و حاملان این ارزشها آن را «رفتار توسعه یافته» می نامند و منظور از آن رفتار عقلانی معطوف به هدف است رفتاری که حتی در میان مدت نیز می تواند آثار و نتایج پرباری در پی داشته باشد و ما را با پشتوانه غنی به عرصه گفت گوی فرهنگی با فرهنگ های دیگر وارد کند. با پیمودن گام های فوق حتی اگر رقیب از طریق ترفندهای تبلیغاتی و سیاسی و اقتصادی قصد دستکاری فرایند اشاعه فرهنگی و تبدیل آن به تهاجم فرهنگی را داشته باشد می توان با اعتماد به قوت و قدرت بنیان های فرهنگی خودی و اتکا به آنها فعالانه در این فرایند شرکت جست. زیرا در چنین حالتی تنها دارایی ما (و در حقیقت ارزشمندترین آن) برای مقابله با تهاجم فرهنگی همان ارزش های ملی و مذهبی است.

تبیین روش های حراست از ارزش های دفاع مقدس با سهولت بیشتری قابل بیان کرده و تفهیم است. این ارزشها در طول هشت سال جنگ، فرایند «جذب و ارتقا» را طی نمودند. به این معنا که از حالت فردی بودن روزهای نخست جنگ، به سطح ارزش های گروهی (گروه رزمندگان) ارتقا یافته سپس با تعمیق و گسترش پیام شهدای دفاع مقدس و نفس گرم امام راحل و سایر عوامل دیگر به سطح «ارزش اجتماعی» و در نهایت «ارزش های ملی و مردمی» رسیدند.

حاملان ارزشها یا نظام تبلیغی کشور این ارزشها را منحصرأ به گروه رزمندگان نسبت دهند روند معکوس و تنزلی آغاز خواهد شد و در نهایت به نقطه ای خواهد رسید که واقعا تبلور این ارزشها به گروه رزمندگان منحصر خواهد شد. حضرت امام از طریق ارتقای ارزشها به سطح ملی و مردمی می کوشیدند الگوهای رایجی برای رفتار اجتماعی تولیدکنند و در این راه کاملا موفق و پیشتاز بودند.

از دیگر راهکارهای گسترش و ارتقای ارزش های دفاع مقدس اعطای نقش های بالاتر فرهنگی به حاملان این ارزشها با فراهم آوردن پیش زمینه های مناسب است.

آخرین راهکار مورد نظر تقویت و هدایت مؤثر فرایند «کنترل اجتماعی» به سود ارزش هاست. مفهوم کنترل اجتماعی شباهت زیادی به مفهوم «امر به معروف و نهی از منکر» دارد. زیرا کنترل اجتماعی تمکین و تعهد در برابر ارزشها ایجاد می کند. (ذاکر صالحی، راهکارهای حفظ ارزش های دفاع مقدس، برداشت از سایت: <https://rasekhoon.net>)

نتیجه

ارزش های دفاع مقدس بخشی از ارزش های اجتماعی در جامعه ی اسلامی ایران هستند که در مقطع زمانی خاصی به عنوان ارزش مطرح شده و حال با گذشت زمان، اهمیت و حفظ آن ها بر همه ی گروه ها واجب می گردد. آنچه آگاهی به آن برای حاملان این ارزشها و برنامه ریزان فرهنگی ضروری است و آنها را به تدبیری مناسب برای حل این مسئله اجتماعی رهنمون می کند آشنایی با ساز و کار نظام فرهنگی و ویژگی های آن است. یکی از این ویژگی ها انتقال فرهنگ است که عین حیات فرهنگ و مقوم آن است. آگاهی به این نکته حاملان این ارزشها را یاری می دهد تا در فرایند « اشاعه فرهنگی » فعالانه شرکت کنند و با اطمینان از داشتن چارچوب نظری صریح و بدون ابهام و پرهیز از ابزارهای غیرفرهنگی از خود اثر مطلوبی به جای گذارند

راهکارهایی که برای پاسداری از ارزش های دفاع مقدس مطرح شد عبارتند از:

جلوگیری از تنزل این ارزشها از سطح ملی- مردمی به سطح ارزش های گروهی (گروه رزمندگان) از طریق شکستن حصر ارزشها و منحصر ندانستن آنها به گروهی خاص، زمینه سازی برای اهمیت یافتن این ارزشها از طریق تبیین مباین عقلانی آنها، باور پذیر کردن ارزش های دفاع مقدس از طریق اجتناب جدی از تبلیغاتی کردن آنها و در نظر گرفتن مخاطبان این ارزشها، استفاده از نمادهای بدیل به منظور بازآفرینی فرهنگی ارزش های دفاع مقدس در عین حفظ روح کلی آنها، اعطای نقش های فرهنگی به ایثارگران به عنوان واسطه گران فرهنگی جامعه و رابط های میان مردم و حکومت، تقویت و هدایت مؤثر فرایند کنترل اجتماعی به سود دفاع از ارزشهاست. امید است که در جامعه ی امروز ارزش های معنوی و فرهنگی دفاع مقدس به سطح ارزش اجتماعی ارتقا یابد.

منابع

کتاب:

قرآن

نهج البلاغه

۱) بهداروند، محمد مهدی، دستاوردهای فرهنگی در دفاع مقدس، تهران: انتشارات کتاب فردا، سال ۱۳۹۰ ه ق

۲) تقی زاده اکبری، علی، عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس، ج ۱، قم: انتشارات زمزم هدایت، سال ۱۳۸۶ ه ق

۳) خطیبی کوشک، محمد، راهکارهای حفظ و نشر ارزشهای دفاع مقدس، قم: انتشارات زمزم هدایت، سال ۱۳۸۶ ه ق

۴) حسینی بهشتی، محمد، بایدها و نبایدها، تهران: انتشارات بقعه، سال ۱۳۸۰ ه ق.

۵) خمینی، روح الله، صحیفه ی نور، مجموعه ی رهنمودهای امام خمینی (رحمه الله علیه)، ج ۱۹ و ۲۰ و ۱۵، تهران: انتشارات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، سال ۱۳۶۱ ه ق.

مقالات:

۶) سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه ی علمیه ی قم، چاپ دوم، (بی تا)

۷) جمشیدی، سیدمحمدرضا، "ارزش و ارزش شناسی، مجله ی فرهنگ"، کتاب چهارم و پنجم. سال ۱۳۶۸

۸) درویشی سه تلانی، فرهاد، مقاله «ارزشهای دفاع مقدس در باور نسل جوان»، عضو هیئت علمی دانشگاه بین المللی امام خمینی (رحمه الله علیه)، شهریور ۱۳۹۸

۹) ذاکر صالحی، غلامرضا، "راهکارهای حفظ ارزشهای دفاع مقدس"، برداشت از سایت:

<https://rasekhoon.net>

سایتها:

۱۰) مجله پیام زن شهریور ماه سال ۱۳۹۲ شماره ۲۵۸

۱۱) سایت پرتال امام خمینی (رحمه الله علیه) www.imam-khomeini.ir

۱۲) سایت پرتال جامع علوم انسانی www.ensani.ir

www.farsnews.ir/

(۱۳) سایت فارس نیوز

(۱۴) کتابخانه دیجیتالی مدرسه فقاہت